

Osvrti, prikazi, recenzije

Recenzija

Vlasta Ilišin (ur.)

Mladi Hrvatske i europska integracija

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, 2005., 354 str.

Recenzirano djelo zbornik je znanstvenih studija koje su nastale u okviru istraživačkog projekta “Mladi i europski integracijski procesi”, koji na Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu vodi Vlasta Ilišin, urednica zbornika. Valja reći da se zbornik nadovezuje na raniju publikaciju iz 2002. pod naslovom *Mladi uoči trećeg milenija*, što su je uredili Vlasta Ilišin i Furio Radin, a koja je proizašla iz istraživačkog projekta “Vrijednosni sustav mladeži i društvene promjene u Hrvatskoj”. Kontinuitet istraživanja i objavljivanja osigurava tako djelomičnu komparabilnost rezultata, što pridonosi znanstvenoj vrijednosti i zanimljivosti publikacije.

Većina studija u zborniku interpretira empirijske podatke koje su istraživači prikupili terenskim istraživanjem u veljači i ožujku 2004. godine osobnim anketiranjem ispitanika u dva uzorka: osnovnom uzorku od 2.000 ispitanika u dobi od 15 do navršених 29 godina i kontrolnom uzorku od 1.000 ispitanika starijih od 30 godina. Reprezentativnost uzorka osigurana je njegovom troetašnom konstrukcijom uz kontrolu mjesta stanovanja (selo, mali, odnosno veliki grad), regije i spola. Tako je anketa provedena u 56 hrvatskih gradova i 119 seoskih naselja. Prosječna starost ispitanika u osnovnom uzorku je 23 godine, a u kontrolnom 50 godina.

Znanstvenim je studijama u zborniku, osim empirijskog materijala koji koriste, zajednički i način prikaza tog materijala. Slijedeći precizne upute voditeljice projekta i urednice zbornika, prilozi u zborniku na standardiziran način prikazuju frekvencije odgovora iz anketnog istraživanja, usporedbene tablice koje pokazuju statistički značajne korelacije varijabli te faktorsku analizu pojedinih skupina varijabli. Valja naglasiti da je odabrani način prikaza empirijskog materijala vrlo pregledan i lako razumljiv čak i slabije upućenom čitatelju (iako, dakako, neki dijelovi pretpostavljaju poznavanje osnovnih metoda statističke analize). Također je značajno da sve studije koje interpretiraju podatke anketnog istraživanja iz 2004. godine, kao komparativni istraživački materijal koriste podatke sličnog istraživanja iz 1999. godine te dostupne podatke istraživanja provedenih na populaciji zemalja članica EU-a iz 2004. i 13 zemalja kandidatkinja iz 2002. godine, te osobito podatke istraživanja mladih u zemljama članicama EU-a iz 1997. i 2001. godine. U nastavku ću ukratko prikazati i komentirati studije u zborniku.

Uvodni tekst Vlaste Ilišin “Mladi, Hrvatska i Europa: uvod u istraživanje” tematski i znanstveno kontekstualizira cjelokupno istraživanje. Autorica s jedne strane upućuje na relevantna obilježja transformacije hrvatskoga političkog sustava od 1990. do danas te je povezuje s procesom širenja europske integracije koji se istodobno zbivao (dva vala proširenja Europske Unije, 1995. i 2004. godine, povećala su broj članica s 12 na 25). S druge strane, u tekstu se skiciraju i glavni teorijski pristupi istraživanju mlade populacije (ovdje definirane kao adolescenti i mlade odrasle osobe u dobi od 15 do 29 godina): jedan pristup naglašava funkciju mladog stanovništva kao resursa društvenog razvoja (perspektiva ljudskog kapitala), a drugi mlade vidi kao društveni problem, odnosno skupinu suočenu sa specifičnim problemima socijal-

zacije i uključivanja u društvene institucije (osobito, dakako, u tržište rada te u političke institucije). Autoričinu kompetenciju za oba naznačena tematska sklopa potkrepljuju čak 44 citirane reference. Na kraju svog teksta autorica pobliže opisuje metodologiju istraživanja. Tekst je vrlo dobro obavio zadaću uvođenja čitatelja u problemski sklop kojim se bave studije zbornika.

Studija "Politička aksiologija Europske Unije: ciljevi i vrijednosti europske integracije" Damira Grubiše jedini je prilog zbornika koji ne interpretira empirijske podatke anketnog istraživanja, nego prikazuje nastanak i razvoj ne samo Europske Unije kao nove vrste političke zajednice, nego i ideja europskog povezivanja i federalizma od Drugoga svjetskog rata do danas. Kvaliteta je teksta autorovo odlično poznavanje razvojnih etapa europske integracije i originalna interpretacija evolucije vrijednosnih koncepata u procesu širenja i jačanja Europske Unije. Autor zaključuje da je ustav Europske Unije, iako upravo na vrijednosnom planu nedvojbeno kompromisan tekst, rezultat nove kvalitete europske integracije i vrijednosnog određenja europskog identiteta. Istodobno, rasprave povodom ratifikacije ustava u zemljama članicama EU-a pokazale su da se produbljuje jaz između europskih političkih elita i građana, što je nedvojbeno pridonijelo neuspjehu ustavnih referenduma u Francuskoj i Nizozemskoj.

Tekst Vlaste Ilišin "Političke vrijednosti, stavovi i participacija mladih: kontinuitet i promjene" opsegom je i sadržajem središnji tekst zbornika. Nadovezujući se na rezultate svojih ranijih istraživanja, autorica prikazuje širok spektar političkih stavova i vrijednosti te obrazaca ponašanja mladih u Hrvatskoj. U nemogućnosti da prikažem sve teme koje se obrađuju u tekstu, izdvojit ću samo neke najvažnije naglaske studije.

Podatci o stranačkoj identifikaciji mladih pokazuju porast potpore HDZ-u, HNS-u i HSP-u te osjetno manju potporu SDP-u u odnosu na podatke iz 1999. go-

dine. Velike su razlike u stranačkim preferencijama različitih podskupina mladih (najveće razlike rezultat su regionalne pripadnosti, ruralne ili urbane sredine i religioznosti). Struktura stranačke identifikacije 2004. godine bila je sličnija onoj starije populacije nego 1999. godine. Porasla je prihvaćenost temeljnih ustavnih vrijednosti, iako je ona još uvijek nešto manja nego unutar populacije starijih. Podatci o povjerenju u društvene i političke institucije uglavnom se podudaraju s podacima drugih recentnih istraživanja (najveće je povjerenje u Katoličku crkvu, a visoko povjerenje uživaju i institucija Predsjednika Republike i vojska; vrlo je nisko povjerenje u pravosuđe, Vladu, Sabor i stranke). U odnosu na druge studije donekle je, međutim, odstupajući nalaz o relativno visokom povjerenju u medije, osobito televiziju i radio, koje je kod mladih nešto naglašenije nego kod starijih ispitanika. Mladi su liberalniji od starijih u prihvaćanju društveno problematičnih i/ili stigmatiziranih fenomena (od predbračnog seksa do homoseksualnih brakova) te su tolerantniji prema aktivističkim ili marginalnim skupinama.

U percepciji političkih prioriteta i najvećih problema Hrvatske stavovi mladih i starije populacije u velikoj se mjeri podudaraju, na vrhu su gospodarski problemi i ciljevi, na začelju problemi vanjske sigurnosti, međunacionalnih odnosa, vjerskih zajednica te (nažalost) zagađenja okoliša (iako je zaštita okoliša rangirana nešto više, u gornjoj trećini ljestvice prioriteta). Zanimljive su i razlike u percepciji uzroka gospodarskih i socijalnih problema u Hrvatskoj: mladi više od starijih naglašavaju rat i njegove posljedice kao glavni uzrok, a značajno manje uzrokom smatraju gospodarski kriminal i nemoral novih poduzetnika.

Na posljepku, autorica analizira interese mladih za politiku i spremnost na političku participaciju. Pozitivan se pomak u odnosu na 1999. dogodio smanjenjem potpuno nezainteresiranih za politiku, no stupanj interesa mladih za politiku još uvijek je značajno ispod onoga starije

populacije. Sličnu distribuciju stavova pokazuju i odgovori na pitanja o učestalosti razgovora o politici s roditeljima i prijateljima. Usporedba odgovora sa socioekonomskim varijablama i stranačkom identifikacijom pokazuje da jedino religioznost i provenijencija mladih nije korelirana s indikatorima interesa za politiku. Zabrinjavajući je podatak da je sudjelovanje mladih u svim tipovima organizacija i udruga znatno opalo u usporedbi s 1999. godinom, a čak 2/3 mladih nije uključeno ni u jednu udrugu. Također je i spremnost mladih na različite oblike javnog angažmana vrlo niska: velika većina mladih spremna je sudjelovati jedino u izborima i potpisivanju peticija, a znatno manji postotak njih u drugim javnim aktivnostima.

U zaključnoj ocjeni ove studije valja naglasiti da je autorica prezentirala vrlo vrijedne podatke o mladima u Hrvatskoj te ih je u svojoj interpretaciji smjestila u odgovarajući komparativni kontekst. U stanovitom smislu, prezentirani su podaci otrežnjujući: oni pokazuju visok stupanj konformizma i političke nezainteresiranosti mladih, čiji stavovi ne odstupaju znatnije od stavova starije populacije. Povoljna je zasigurno činjenica da se ta konvergencija odvija na podlozi prihvatanja temeljnih demokratskih vrijednosti, nepovoljno je, međutim, to što je uključенost mladih u različite oblike javnih aktivnosti izrazito nezadovoljavajuća. U razmišljanju kako odgovoriti na to stanje ne treba zaboraviti da mladi nisu homogena skupina, nego da se razlikuju s obzirom na stupanj obrazovanja, socioekonomski status, stupanj religioznosti te (značajno) i na regionalnu pripadnost.

Dunja Potočnik u tekstu pod naslovom "Ljudska prava kao ulaznica u demokratsku Europu" dolazi do niza zanimljivih uvida o vrednovanju ljudskih prava kod mladih, koje uspoređuje sa stavovima populacije starijih ispitanika. Rangiranje pojedinačnih prava i sloboda uglavnom je istovjetno kod mladih i starijih ispitanika, ali u pravilu je kod potonjih njihovo prihvatanje za nekoliko po-

stotnih poena više nego kod prvih. Najvažnija je osobitost hrvatske situacije to što prihvatanje ljudskih prava treće generacije (tj. socijalnih prava, poput prava na obrazovanje i na rad) nadmašuje prihvaćenost klasičnih liberalnih osobnih prava (poput prava na vlasništvo i jednakosti pred zakonom). U vrednovanju stanja ljudskih prava u Hrvatskoj mladi su 2004. bili manje kritični nego 1999. godine (otprilike polovina smatra da se prava potpuno ili uglavnom poštuju), no još uvijek su kritičniji od starijih ispitanika. Percepcija je mladih da ostvarivanju ljudskih prava i sloboda u Hrvatskoj podjednako pridonose mediji, vjerske institucije i vlada, dok se – začudo – uloga pravosuđa i opozicije percipira kao znatno manja. Usporedba pokazuje da postoje prije svega znatne razlike u percepciji uloge civilnoga sektora u ostvarivanju ljudskih prava.

U žarištu studije Furija Radina naslovljene "Nacionalna vezanost i odnos prema Europi" analiza je strukture stavova mladih o naciji i nacionalnom identitetu i njihov odnos prema Europi. Najzanimljiviji je rezultat studije nalaz da se iz većeg broja varijabli kao indikatora odnosa ispitanika prema svojoj (hrvatskoj) i drugim nacijama faktorskom analizom mogu izlučiti tri faktora, koje autor naziva "nacionalnom identifikacijom", "etnocentrizmom" i "kozmpolitizmom". Faktor etnocentrizma najjače je koreliran sa socioekonomskim i političkim obilježima mladih kao i s negativnim odnosom prema Europi. Zanimljivo je da nije utvrđena statistički značajna povezanost faktora kozmpolitizma i pozitivnog odnosa prema Europi.

Vlasta Ilišin i Ivona Mendeš u prilogu pod naslovom "Mladi i Europska Unija: percepcija posljedica integracije" analiziraju različite aspekte percepcije EU-a među ispitanicima kao i stavove o procesu približavanja Hrvatske toj asocijaciji. Značajan je uvid da kod mladih i starih ispitanika podjednako prevladava neutralna slika EU-a, a u ocjeni posljedica ulaska Hrvatske u EU dominiraju eu-

roskeptici, dok samo otprilike petina ispitanika očekuje velike koristi za Hrvatsku od članstva u EU. Ispitanici naklonjeni HDZ-u i SDP-u među mladima praktički su izjednačeni u percepciji EU-a, nešto pozitivniju sliku imaju samo pristasa HNS-a, a znatno negativniju pristasa HSP-a. Drugi značajan uvid jest onaj da se unutar populacije mladih euroentuzijazam smanjuje sa stupnjem obrazovanja i starošću: drugim riječima, što su ispitanici obrazovaniji i raspolazu s više informacija, to su manje skloni izrazito optimistično gledati na posljedice ulaska u EU. Analiza stavova o potencijalnim dobitnicima i gubitnicima ulaska u EU razlučila je četiri skupine stanovnika: u skupinu potencijalnih gubitnika (tj. onih za koje se ne očekuje poboljšanje) pripadaju sve socioekonomski slabije skupine, od poljoprivrednika i umirovljenika do radnika, nezaposlenih i javnih službenika; potencijalni su dobitnici stanovnici nekih hrvatskih regija i mladi; sigurni se dobitnici pojavljuju u dvije skupine, to su posjednici određenih kompetencija (oni koji govore strane jezike, stručnjaci, menadžeri) te pripadnici političke i gospodarske elite. Na kraju autorice analiziraju osobna očekivanja mladih od ulaska Hrvatske u EU. Uglavnom slično kao i mladi u EU, mladi od hrvatskog članstva u EU očekuju primarno mogućnosti rada i studiranja u drugim europskim zemljama te šanse za trajno preseljenje. U svjetlu potonjeg podatka treba vidjeti i nalaz da gotovo 2/3 mladih (prema otprilike trećini starijih) želi na dulje vrijeme ili trajno otići u inozemstvo. Na trajni odlazak u inozemstvo češće pomišljaju nezaposleni, ispitanici koji nisu religiozni, odnosno oni koji nisu čvrsto konfesionalno opredijeljeni, ispitanici s pozitivnom slikom o EU te, razumljivo, oni koji se ne osjećaju građanima Hrvatske. Spomenuo bih i iznenađujući komparativni podatak da je znatno manje mladih u Hrvatskoj nego građana proširene EU privrženo svome nacionalnom identitetu (73 prema 86 posto). Slabija prisutnost europskog identiteta u Hrvatskoj nego u članicama EU-a (54 prema 68 posto) očekivana je i razumljiva.

Studija Ivone Mendeš "Znanje i informiranost mladih o Europskoj Uniji" analizira informativne navike mladih te njihovu informiranost o EU. Mladi u Hrvatskoj znatno manje od starijih prate televiziju i radio, otprilike podjednako čitaju novine (otprilike 50 posto ispitanika), dok mladi znatno češće koriste informacije s interneta (no još uvijek samo približno četvrtina njih). Međutim, struktura informacija koje mladi prate u medijima nije zadovoljavajuća: mladi u pravilu često prate samo zabavu (otprilike 2/3) i sport (oko 1/2), dok ih samo oko desetine prati informacije o političkom životu, radu institucija vlasti i Europskoj Uniji (što je 3 do 4 puta manje od ispitanika iz opće populacije u zemljama kandidatkinjama za članstvo u EU). Mladi, slično kao i stariji hrvatski ispitanici, imaju nerealnu percepciju vlastite informiranosti o EU i procesu hrvatskog približavanja Uniji: iako ih više od polovine tvrdi da su dobro informirani o EU (u odnosu prema samo četvrtini ispitanika u zemljama proširene EU), građani zemalja članica znatno bolje poznaju institucije EU od hrvatskih ispitanika u oba uzorka. Ukratko, riječ je o informacijskom deficitu što ga sami građani očito nisu svjesni.

Zaključno valja reći da recenzirana knjiga s obzirom na svoju tematiku i kvalitetu može računati na vrlo širok čitateljski krug. Ona je primarno namijenjena znanstvenim istraživačima i sveučilišnim nastavnicima različitih disciplina društvenih znanosti te studentima, no bit će zanimljiva i novinarima, političarima, kao i drugim informiranim čitateljima koji se zanimaju za proces približavanja Hrvatske Europskoj Uniji. U Hrvatskoj još uvijek nedostaje kvalitetnih empirijskih politoloških i socioloških studija. Recenzirana je knjiga važan doprinos popunjavanju tog nedostatka.

Nenad Zakošek

Recenzija

Bhikhu Parekh

*Rethinking Multiculturalism.
Cultural Diversity and Political
Theory
(Second edition)*

Palgrave Macmillan, (2000.), 2006.,
410 str.

Bhikhu Parekh, profesor političke filozofije u Britaniji, u ovoj knjizi (drugo prošireno izdanje) pokušava razviti političku teoriju multikulturalizma, odnosno dati odgovor na složeno pitanje kako je moguće u suvremenom multikulturalnom društvu uspostavljati političku strukturu koja bi odgovarala tim uvjetima, tj. koja bi osigurala nužno potrebno političko jedinstvo naroda i društava, a istodobno omogućilo razvoj i samoekspresiju različitih kulturalnih skupina. Polazi od teze da zapadna politička filozofija ima ograničene resurse za rješavanje problema kulturalne različitosti. U tu svrhu on razvija teoriju političkog multikulturalizma. U tom poduhvatu objašnjava mnoge ključne pojmove suvremene društvene i političke teorije. Osobito je značajna njegova analiza pojma kulture, međukulturalnog dijaloga, građanstva, nacionalnog identiteta i političkog multikulturalizma. Smatramo, naime, da je autor dao originalne uvide u razmatranju tih pojmova.

Parekh najprije precizno određuje pojam multikulturalizma i ograničava ga isključivo na kulturalne različitosti i na točne odnose između različitih kulturalnih zajednica (13). Filozofi i politički teoretičari su tijekom povijesti pokušavali na različite načine odgovoriti na pitanja što je to dobar život, što ga određuje, kako je moguća sloboda izbora i djelovanja, zapravo političko jedinstvo i različitost (sloboda). Parekh u tu svrhu analizira tri

skupine teorija. Prve teorije naziva teorijama moralnog monizma koje se razvijaju od grčke filozofije pa sve do predstavnika klasičnog liberalizma (Locke, Mill), potom slijede teorije kulturalnog pluralizma (Vico, Montesquieu, Herder), te teorije suvremenoga liberalnog odgovora na ljudsku različitost (Rawls, Raz, Kymlicka). Sve navedene teorije zapravo su pokušaji da se objasni pitanje kulturne i moralne različitosti, pa tek onda na toj osnovi da se sagleda pitanje političke strukture koja bi korespondirala toj različitosti. Parekh na jednom mjestu sumira rezultate svoje analize ovih glavnih tradicija mišljenja i zaključuje kako nijedna ne daje koherentnu teoriju kulturne i moralne različitosti. Monisti zapostavljaju ulogu kulture u oblikovanju ljudskih bića i definiraju prirodu i sadržaja dobrog života, te malo uvažavaju izvore i važnost kulturalne raznovrsnosti. Njihovi pluralistički kritičari, pak, uzimlju radikalni kulturalistički pogled o ljudskim bićima i promatraju ih kao potpuno konstituirane od njihove kulture, ali kulturu vide kao vrstu suprastrukture koja počiva i interagira s nepromjenjivom i identičnom ljudskom prirodom.

Grčki monizam polazi od ljudske prirode kao dane i nepromjenjive i kao takve odrednice univerzalne metafizičke koncepcije dobrog života. On razdvaja razum i moral od kulture, te tako kulturi daje sporedno mjesto. Ne uzima u obzir činjenicu što različita društva imaju različite poglede o ljudskoj prirodi, da zato kultiviraju njezine različite kapacitete i vrline, te daju različita značenja i važnost ljudskim aktivnostima i odnosima. J. S. Mill kao predstavnik klasičnog liberalizma, iako ističe individualizam, specifičnost i različitost svakoga ljudskog bića, te važnost toga u oblikovanju društva i odnosa među ljudima, zapostavlja ulogu kulture u tome procesu i kulturalnu različitost ljudske egzistencije. Parekh jasno uviđa da je Millova teorija različitosti ugrađena u individualističku viziju života, da je isticala individualnu, ali ne i kulturalnu različitost ljudi, tj. različitost pogleda i stilova života unutar zajedničke

individualističke kulture, a nikako različitost kultura među kojima imaju mjesto i neindividualističke.

Postoje tradicionalni i suvremeni pluralistički odgovori na ljudsku različitost. Među tradicionalnim odgovorima posebno mjesto pripada Herderu. Ovdje kultura ima znatnu ulogu. Prema njegovu mišljenju, kultura nije rezultat etapa ljudskoga mentalnog razvoja, niti je funkcionalni odgovor na životne potrebe, nego je rezultat ljudske imaginacije, kreativnosti i potrage za samorazumijevanjem. Ona je različita zato što je izraz ljudske radoznalosti, kreativnosti u različitim okolnostima. Može se reći da Herder dobro uočava da kultura nije intelektualni odraz različitih okolnosti nego ljudske kreativnosti u različitim okolnostima. Problem je, pak, u tome što je Herder, kao i drugi prije njega (Vico, Montesquieu), kulturu vidio kao samodovoljnu (autonomnu) i integralnu cjelinu bez njezine ugrađenosti u širu ekonomsku i političku strukturu. Ona je tako superstruktura koja ima vlastiti život i funkciju u odnosu na čovjeka i njegovo razumijevanje života. Međutim, lucidno se pita Parekh, kako objasniti snagu i koherenciju kulture bez utjecaja tih pogrešaka. On sumira te pogreške: najprije je tu pogreška kulturalnog holizma (kultura kao organska cjelina), potom je pogreška kulturalne posebnosti (potpune različitosti jedne kulture od svih drugih), pa kulturalne statičnosti, kulturalnog determinizma (kultura djeluje jednako na sve pojedince u društvu), te kulturalne autonomije (kultura je odvojena od ekonomije i politike) itd. Kako, dakle, objasniti moć i koherenciju kulture, a da se izbjegnu te pogreške? Herderu se može pripisati da je uočio važnost kulture, njezinih izvora, kulturalne različitosti svijeta. On je slavio kulturalni pluralizam svijeta, ali ne i kulturalni pluralizam društva (73). Ovo posljednje je problem brojnih teoretičara kulture i političke strukture društva.

Osobito je zanimljiva Parekhova analiza suvremenoga liberalnog odgovora na ljudsku različitost. On ovdje posebno

analizira doprinose Rawlsa, Raza i Kymlicke. Svi oni nude teoriju moralne i kulturne različitosti kako bi se izbjegle pogreške prethodnika. Oni pritom uvažavaju zajedničku ljudsku prirodu i tezu o kulturalnoj ugrađenosti i različitosti ljudskih bića. Pokušavaju zapravo odgovoriti na pitanje kako je moguće političko jedinstvo, a da se ne uvažava samo individualna različitost ljudi, kao kod Milla, nego i kulturalna različitost određenih skupina u društvu. Dakako da ovdje ne možemo analizirati rješenja svakog od navedenih autora. No, svima im je zajedničko priznavanje postojanja različitih koncepcija dobrog života i mogućnost za autonomiju pojedinaca, kao slobodnih i jednakih, u bilo kojoj koncepciji dobrog života. Upravo to ove autore čini predstavnicima liberalne opcije. Oni, pak, polaze od toga da je kulturalna zajednica kao izvor različitih koncepcija dobrog života uvjet za razvoj autonomije pojedinca. Problem je ovdje što autonomija, nakon što je potpomognuta unutar kulture zajednice (religijske, moralne), transcendirira kulturalne biljege te zajednice i zagonetno 'odvaja' od nje, postaje čista autonomija slobode izbora. Liberali, zapravo, tvrde da je grupno članstvo nužno za različite koncepcije dobrog života i ono daje resurse za razvoj autonomije pojedinca, a da se ipak ta autonomija ne može postići ako pojedinci nisu razvijani tako da mogu kritički promišljati o različitim alternativama, pa tako i o pretpostavkama i etosu grupe kojoj pripadaju. To je, dakako, kontradikcija, jer se tako pretpostavlja samo liberalni pogled o kulturi. Tako liberali nastavljaju apsolutizirati liberalizam i ne ostavljaju dovoljno prostora za stvarni pluralizam kultura i identiteta. Parekh kaže da kapacitet za autonomiju nije samo formalan i kulturalno neutralan – on je kod ljudi strukturiran na određeni način, funkcionira unutar fleksibilnih ali determiniranih limita, te definira i ocjenjuje opcije na određene načine (110). Smatra da liberali moraju prihvatiti puni moralni i kulturni pluralizam i priznati da se dobar život može živjeti na nekoliko različitih načina. To Rawls priznaje, ali je prisiljen, kao i Rousseau,

oštro razdvojiti privatnu sferu života od javne sfere koja određuje opće pretpostavke (principe pravde) za život u cjelini.

Osobito su zanimljiva i poglavlja o rekonstrukciji moderne države i političkoj strukturi multikulturalne države. U tim se poglavljima Parekh bavi pitanjem političkog jedinstva u multikulturalnoj državi. Kako održati jedinstvo, a da se uvaži i prizna višeslojna kulturalna različitost u samom društvu. On pritom kritizira liberalnu tezu o građanstvu kao univerzalnom statusu i konceptu koji omogućuje i transcendentira sve kulturalne identitete. Građanstvo se tako pretvara u unitarni, neposredovani i homogeni odnos pojedinca i države, a država se pojavljuje kao homogeni legalni prostor za slobodno djelovanje svakog pojedinca. Takvo građanstvo apstrahira od svih identiteta (kulturnih, etničkih, religioznih, spolnih itd.), svi su građani izravno i identično vezani s državom, ne diferencijalno i kroz njihovo članstvo u intermedijarnim zajednicama (183).

U poglavlju o političkoj strukturi multikulturalnog društva Parekh analizira tri modela političke integracije u suvremenim demokracijama: proceduralistički, civilno asimilacionistički i *millet*-model. *Proceduralistički* model priznaje moralnu i kulturalnu različitost i tvrdi da se te različitosti ne mogu racionalno riješiti. Rješenje je jedino u neutralnoj državi kako bi se osigurala moralna, interesna i kulturalna različitost u društvu (predstavnic: T. Hobbes, M. Oakeshott, R. Nozick). *Civilni asimilacionizam* traži samo jedinstvo političke zajednice, a ono se nalazi u njezinoj političkoj kulturi kao javnoj kulturi društva. Jedinstvo nije u ukupnoj kulturi nego samo u političkoj kulturi demokracije (predstavnic: Locke, Rawls, Habermas i dr.). *Millet*-model polazi od teze da su ljudi ugrađeni u njihove kulturalne zajednice i da je zadaća države da priznaje tu različitost u moralnom i legalnom smislu. Ovdje su pojedinci podložni autoritetu zajednice, a tek onda šire političke asocijacije (države).

Sve te teorije imaju određene nedostatke. Proceduralisti ne mogu objasniti kako nastaje političko jedinstvo, što je politička zajednica, kako vladati i ostvarivati pravedno društvo itd. Politička vlast, dakle, ne može biti potpuno neutralna; ona mora odlučivati o različitim dilemama života (na primjer o smrtnoj kazni, abortusu, eutanaziji itd.). Proceduralisti i civilni (*civic*) asimilacionisti osiguravaju jedinstvo i različitost, ali u suprotnim sferama. Prvi u državi kao vlasti (moći), drugi u javnom razumu i političkoj koncepciji koja definira uvjete pravde i društvene kooperacije. Pritom su, dakako, prisiljeni oštro odvojiti privatno i javno područje itd. A za političko jedinstvo u suvremenom multikulturalnom društvu važna je politička struktura koja će osigurati pravi odnos privatnog i javnog, jedinstva i različitosti života. Pritom se nije dovoljno pozivati na univerzalno ili kozmopolitsko građanstvo. Zanimljiva je i njegova teza o kolektivnim i individualnim pravima: “Ako se kolektivna prava mogu koristiti za opresiju pojedinaca, individualna se mogu koristiti za destrukciju zajednice” (216).

Parekh definira multikulturalizam kao perspektivu o ljudskom životu, a ne kao novu političku doktrinu, koja obuhvaća tri gledišta: 1. ljudska bića su kulturalno ugrađena, ali ne apsolutno jer imaju prostora za kritičko vrednovanje i refleksiju o kulturi kao sustavu značenja i vjerovanja o životu; 2. postoje različite kulture kao različiti sustavi značenja i vizija dobrog života, a to izaziva potrebu za drugim kulturama kako bi se moglo razumjeti sebe i smisao vlastitog značenja, i 3. sve kulture su internalno pluralne, a ne homogene (kako se je uglavnom mislilo o kulturama), što izaziva stalnu konverzaciju unutar njih samih; identitet svake kulture je pluralan i fluidan, iako nije bez određene koherencije. Sve te odrednice kulture ne mogu se preskočiti u razmatranju građanstva. Građanstvo nije univerzalni i neposredovani odnos pojedinca i države. Ako je tako, onda taj odnos posreduje kultura, a kulturalni pluralizam nije samo između različitih kultura

nego i unutar njih samih. Problem je kako u tim uvjetima naći političku strukturu društva koja će odgovarati takvom kulturalnom pluralizmu, da se uspostavi prava ravnoteža između takvoga višestrukog pluralizma i nužno potrebnoga političkog jedinstva u široj političkoj zajednici. Što je zapravo osnova političkog jedinstva u suvremenom multikulturalnom društvu? Čini se da Parekh rješenja traži u multikulturalizmu kao dijalogu među različitim kulturama, u prevladavanju političke strukture o jednom i unitarnom autoritetu vlasti (što je obilježje od Hobbesa nadalje), te u inkluzivno definiranoj političkoj zajednici (nacionalnom identitetu zajednice) koja će omogućiti svima primjerenu političku identifikaciju. Odanost političkoj zajednici je važna u multikulturalnom društvu. Ta odanost ili vezanost za političku zajednicu može biti različita za različite pojedince i skupine. Ona je u svakom slučaju određena kulturom skupina kojima pojedinac pripada. To je razumljivo ako se prihvati teza da je kultura historijski stvoreni sustav značenja (*meanings*) i važnosti (*signification*) ili, što je isto, sustav vjerovanja i praksi kojima grupe ljudi razumiju, reguliraju i strukturiraju individualne i kolektivne živote. Ona je način razumijevanja i organizacije ljudskog života. Ako se, pak, prisjetimo da Parekh dokazuje da su kulture različite po tome, te da su one same pluralne (amorfne u sebi), onda je jasno da i odanost političkoj zajednici ne može biti jednoznačna. No bez te se odanosti ne može ostvariti nužno potrebno jedinstvo. Problem je, dakle, kako u multikulturalnom društvu izgraditi političku zajednicu koja bi istodobno osiguravala političko jedinstvo i kulturalnu različitost. To nije jednostavno. Možda je D. Miller, također poznati britanski politolog, u jednoj svojoj knjizi o građanstvu i nacionalnom identitetu (2000.) taj problem dobro izrazio trima povezanim pitanjima: kako generirati jaku, ali istodobno inkluzivnu, političku zajednicu, kako braniti jednako građanstvu u uvjetima tržišno utemeljene ekonomske nejednakosti, te kako osigurati samoupravljanje zajednicom koje će

biti istinski demokratsko. Sve su to teška pitanja, a Miller misli kako komunitarizam kao pokret (bez obzira na varijantu – liberalni, konzervativni ili lijevi) ne daje jednoznačno i adekvatno rješenje za to. Parekh je uložio dosta napora u vezi s tim. Čini se da je on samo obogatio komunitarni spektar.

Rješenje za navedene probleme Parekh vidi u multikulturalizmu. Zanimljivo je to što on multikulturalizam ne određuje kao političku doktrinu s programatskim sadržajem ni kao filozofsku teoriju čovjeka i svijeta, nego kao perspektivu o ljudskom životu. Za njega je multikulturalizam kreativna međuigra između triju uvida: kulturalne ugrađenosti ljudi, nužnosti i poželjnosti kulturalne različitosti i interkulturalnog dijaloga, te internalne pluralnosti svake pojedine kulture. Ako je to gledište točno, što je iz perspektive političke sociologije zorno, onda bi se mogla prihvatiti Parekhova teza da iz multikulturalne perspektive nijedna politička doktrina ili ideologija “ne može predstavljati punu istinu ljudskog života” (338), pa tako ni puno i adekvatno rješenje za političke odnose među ljudima. Svaka od velikih političkih doktrina, što uključuje i liberalizam, ugrađena je u kulturu i predstavlja određenu viziju dobrog života, te kao takva ima ograničeno shvaćanje velike kompleksnosti ljudske egzistencije i problem oko održavanja društva zajedno. Parekh smatra da ni zapadna društva ne će ostati otvorena i sposobna za samoregulaciju ako ostanu prevladana jednom doktrinom, uključujući čak i liberalnu. Njegova je teza jasna: budući da multikulturalna društva predstavljaju međuigru različitih kultura, ona se ne mogu teorijski proučavati i upravljati samo iz jedne od njih.

Parekh uvida da se multikulturalno društvo ne može održati zajedno bez razvoja zajedničke svijesti o pripadanju istoj zajednici među građanima. Ono je u tome pogledu zajednica građana i zajednica zajednica. Zanimljiv je njegov odgovor u vezi s odanošću građana političkoj zajednici. Smatra da je ta odanost

kompleksna po prirodi i lako podložna pogrešnom razumijevanju. Ta odanost ne uključuje odanost istim ciljevima, istom pogledu na historiju, na konstituciju političkog sustava itd. Oni o tome mogu imati različite ili stupnjevite poglede. Odanost se svodi na privrženost njezinoj povijesnoj egzistenciji i općoj dobrobiti. Ona se može izražavati na različite načine i stupnjeve, ali je važna osnovna briga za njezin integritet i dobrobit, a to neki mogu zvati patriotizmom ili političkom lojalnošću. U biti samo jednako građanstvo (jednakost statusa i prava i obveza) nije dostatno za održavanje političkog jedinstva. Važno je i osjećanje pripadanja. Dakako da to nije jednostavno pitanje u nacionalno definiranim državama. Parekh zaključuje svoju knjigu tezom da multikulturalna društva izbacuju probleme koji su bez primjera u povijesti. Ona trebaju pronaći načine kako miriti legitimne zahtjeve jedinstva i različitosti, poticati političko jedinstvo bez kulturalne uniformnosti, biti inkluzivno, a da ne bude asimilacionističko, kultivirati osjećanje zajedničkog pripadanja uz respektiranje legitimne kulturalne razlike, podupirati pluralne kulturalne identitete bez potiranja zajedničkog i dragocjenog identiteta općeg građanstva. To je, kaže on, težak politički zadatak i nijedno multikulturalno društvo nije dosad uspjelo u njegovu rješavanju.

Smatramo da je ova knjiga na istom teorijskom nastojanju i mukotrpnom intelektualnom naporu i traganju koje su razvijali mnogi, osobito suvremeni teoretičari poput Rawlsa, Habermasa, Raza, Millera, Kymlicke, Young i drugih. Parekh je tome dao svoj originalni obol. Osobito je vrijedan doprinos razumijevanju pojma kulture, građanstva i identiteta. Dakako, njegova analiza otvara mnoga pitanja. Čini se da je osobito važno ono vezano za jaku, ali ipak inkluzivnu političku zajednicu u multikulturalnom kontekstu. To je pitanje zajedničkoga političkog identiteta. Parekh kao da relativizira odnos između većinskog i dominantnog identiteta i svih ostalih identiteta (na primjer, autentičnih manjina, imigrant-

skih manjina itd.). Ali i suvremeni događaji vezani za tezu oko “sukoba civilizacija” potvrđuju svu aktualnost ove knjige i značajne intelektualne uvide ovog autora suvremene političke filozofije. Knjiga zasluhuje i hrvatski prijevod.

Vladimir Vujčić

Prikaz

Neil Levy

Moralni relativizam

Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2004., 189 str.

“Što bi moralni relativist mogao reći o 11. rujna [2001.]?” jedno je od uvodnih pitanja koje Neil Levy, australski profesor filozofije na Sveučilištu Charles Stuart, postavlja pri istraživanju fenomena moralnog relativizma. Na plastičnom primjeru recentnog napada na Sjedinjene Države, autor se suočava sa središnjim pitanjem koje postavlja svaki moralni relativist – jesu li plauzibilni koncepti “ispravnog” i “pogrešnog”, tj. ne ovise li oni isključivo o perspektivi, kutu gledanja, *gestaltu*? Tko je krvnik, a tko žrtva? Ako slijedimo argumentaciju Frantza Fanona iz njegove zbirke eseja *Poniženi na svijetu*, oni koji se smatraju potlačenima imaju pravo pružiti otpor tlačiteljima, uključujući sva moguća sredstva, pa tako i ubijajući civile (jer se ne može prejdiciirati njihova nevinost, s obzirom na to da nitko nije nevin ako je na strani tlačitelja i ako, u najmanju ruku, svojim porezom financira tlačiteljski poredak). To je radikalni stav, no moralni će relativist uočiti njegovu opravdanost. U tom smislu moralni relativist prihvaća Schmittovu tezu egzistencijalnog sukoba, a da ne tretira pritom drugu stranu kao moralno ružnu i iskvarenu. Levy se ne poziva na

Schmitta, ali pokušava pokazati kako moralni relativist želi izbjeći stupicu licemjerja, odnosno dvostrukih standarda pri procjeni određene prakse. Naime, pri svakom takvom napadu vodeći zapadni politički i vjerski vođe konstatirali su napad, ne ponajprije na vlastiti sustav vrijednosti, nego na čovječanstvo. Naprotiv, moralni će relativist, poput Schmitta, ustvrditi da bi takav stav bio licemjeran. Djela koja se nama čine odioznima, drugima mogu biti samorazumljiva.

Zanimljivost Levyjeve knjige jest u tome što nastoji sustavno raščlaniti premise na kojima počiva moralni relativizam. On uočava da problem moralnog relativizma nije pitanje isključivo filozofske prirode, već da ima dramatične političke i etičke implikacije. Metodologija kojom se služi Neil Levy u pisanju knjige pomalo nalikuje onoj Tome Akvinskoga. Naime, Levy pokušava vjerno pokazati argumente "za" moralni relativizam, da bi ih u samoj završnici knjige nastojao osporiti. Uz to, njegovi su argumenti u korist i protiv relativizma intelektualni i moralni. Intelektualni su u smislu utvrđivanja validnosti moralnog relativizma, a moralni u smislu propitivanja njegove implikacije na moralnost. U ovom posljednjem, Levy se, kao ni Akvinski, nije uspio otргnuti vlastitom samorazumijevanju realiteta, te svoj argument protiv moralnog relativizma u konačnici ideologizira i potkrjepljuje empirijski, a ne filozofski, pozivajući se na "civilizacijske zakone", "kanone pristojnosti" i globalizacijsku stvarnost (157-158).

No, autor pruža pregledan vodič kroz filozofiju moralnog relativizma pokušavajući promišljati pitanja kao što su koherentnost i plauzibilnost pozicije moralnog relativizma, te koje su njegove implikacije na toleranciju i multikulturalizam. Levyjevo istraživanje stoga jest filozofsko jer nastoji detaljno analizirati argumente protivnika i pristaša moralnog relativizma, a ono što čitatelja osobito potiče na razmišljanje mnoštvo je svedremenskih empirijskih primjera različiti-

tih kulturalnih praksi koje služe kao osnova za navedeno propitivanje. I dok nam praksa masovnog astečkog žrtvovanja ili perzijanskog jedenja mrtvih može biti odiozna i tek filozofski zanimljiv primjer rasprave, Levy pokazuje političku relevantnost praksi poput "etničkog čišćenja", "kulturocida", obrezivanja žena, pobačaja, mučenja/ubijanja životinja u laboratorijima itd. Autor smatra kako između zagovornika i osporavatelja navedenih praksi ne će biti moguć dogovor jer "srednjeg puta nema" (27). U tom smislu Levy smatra kako je relativizam slijepa autocesta: ne nudi "sposobnost zauzimanja moralnog stava u svakodnevnom pitanjima", već "prijeti da nam izmakne moralnu podlogu ispod nogu" (28).

Važno je napomenuti kako autor uvodi *argument nesumjerljivosti* kao sastavni dio svake rasprave o vrijednosnom sukobu, te se u tom smislu pridružuje suvremenim političkim misliocima poput Feyerabenda, Graya, MacIntyrea, Raza, Kekesa i Crowdera koji također zastupaju ili propituju vrijednosnu nesumjerljivost. Primjerice, Gray je pristaša "tvrde" kulturalne nesumjerljivosti (koja je nalik Feyerabendovoj nesumjerljivosti tradicija), dok Crowder smatra takav stav neplauzibilnim, te smatra da može biti riječ samo o "mekoj" nesumjerljivosti. Sam Levy propituje Davidsonov argument o nesumjerljivosti zaključujući kako nesumjerljivost može biti upotrijebljena samo na lokalnoj razini, nikako globalno. Dakle, Levy odbacuje Davidsonovo negiranje nesumjerljivosti, ali i Grayjev "tvrđi" stav (iako samog Graya ne spominje), smatrajući da "kada bi dvije konceptualne sheme, dva svjetonazora ili etička sustava *bila* nesumjerljiva, nikad se ne bi sukobljavala ni oko jednog pitanja", odnosno "lokalna nesumjerljivost zahtijeva zajedničku pozadinu slaganja nasuprot kojoj može doći do neslaganja" (144). U tom smislu Levy nastoji pokazati kako se samo zajednički sustavi vrijednosti mogu međusobno iritirati.

Iako od dvaju sukobljenih vrijednosti niti jedna ne mora biti nužno bolja, Levy smatra da je ipak moguće koliko-toliko rangirati vrijednosti. Naime, kako su relativistički zaključci razorni za zajednički suživot, Levy će se u konačnici knjige opredijeliti za pluralistički stav. To je, zapravo, stav koji je Gray zastupao u *Two Faces of Liberalism*. Gray je odbio Barryjeve prigovore kojima je bio etiketiran kao notorni relativist, tako što je upotrijebio sintagmu “univerzalnog minimuma” ili “zajedničke jezgre ljudskih vrijednosti”. Levy je u identičnoj poziciji kad pledira za pluralizam (162) kojim se, prema njemu, samo može osigurati prihvaćanje kulturnih razlika i zbiljska tolerancija (166). Gray je svoju poziciju preciznije odredio kao pluralni *modus vivendi*, no argumenti obojice zapravo su vrsta etičkog naturalizma – uvjerenja da se etički dualizmi mogu izraziti ne-etički kao izraz trajnih ljudskih potreba. Drugim riječima, zla iskustva identična su za sva ljudska bića, bez obzira na etička uvjerenja onih koji prakticiraju određene prakse. U tom smislu Levy (kao ni Gray) ne može priznati plauzibilnost moralnog relativizma s obzirom na to da smatra kako se određene prakse univerzalno ne mogu legitimirati. Stoga, zaključuje Levy, da bismo prihvatili kulturnu različitost, moramo odbaciti neke moralne sustave kao neadekvatne (167). Jedini problem jest u tome kako detektirati određene prakse “neadekvatnima”, odnosno nije li riječ uvijek *a posteriori* o revalorizaciji partikularnih moralnih praksi? Ako je tako, onda ni pluralisti nemaju čvrstu “moralnu podlogu” koju nam Levy pokušava obraniti od relativističkog narstaja, s obzirom na to da odlučivanje o ispravnosti određenoga moralnog okvira može biti zasnovano na političkoj moći, a ne na filozofskom argumentu.

S obzirom na to da se autor uhvatio jednoga od najkompleksnijih problema suvremenih pluralističkih društava, knjiga *Moralni relativizam* ni jednog čitatelja ne će ostaviti ravnodušnim, niti će nagovarati čitatelja da slijepo slijedi autorove zaključke. Namjera je knjige plauzibilno

i sustavno argumentirati, što autor i čini kroz osam raščlanjenih poglavlja, počevši od uvodnog, u kojem se definira moralni relativizam i ističe njegova važnost, preko moralnih implikacija relativizma, pa sve do završnih poglavlja o nesumjerljivosti i pluralizmu, odnosno autorovu nadilaženju kako relativizma tako i apsolutizma. Ponajprije je riječ o vodiču za studente, istraživače i sve one koji, bez obzira na predznanje, žele promišljati o tome “je li sve relativno”. Pohvala treba biti upućena i autorovu stilu jer je knjiga iznimno “pitka”, ali ne pojednostavnjuje složenost problema.

Moralni relativizam nepretenciozno je izdanje koje plijeni svojom pristupačnošću te služi daljnjem rasvjetljavanju fenomena relativizma i pluralizma koji su jedni od najaktualnijih pojmova recentnoga političkog mišljenja. Zanimljivost toga “kratkog uvoda” (*a short introduction* – u originalnom izdanju) u filozofiju moralnog relativizma jest njegova jasnoća i preglednost. Međutim, iako Levy korespondira sa suvremenim političkim mišljenjem, on polazi od pretpostavke kako je njegova čitalačka publika ponajprije studentska, pa tako sam tekst nije opterećen željom da autor pokaže koji su od mislioca u pravu, a koji nisu. To je ostavljeno za komentare u završnim bilješkama i preporuke na kraju knjige koje upućuju čitatelja na dodatnu literaturu.

Za hrvatskog čitatelja bit će zanimljivo napomenuti kako prijevod ne kasni previše za originalnim izdanjem, čime se i našem čitateljstvu omogućuje uvid u najrecentnije političko-filozofske rasprave. U uvodu je autor spomenuo kako će knjiga biti najviše od koristi studentima. U tome bi smislu ona mogla naići i u Hrvatskoj na plodno tlo ponajprije među studentima politoloških, filozofskih i socioloških *curricula* jer ostavlja dovoljno nadahnuća za promišljanje i raspravu.

Hrvoje Cvijanović

Recenzija

Michael Waller

*Russian politics today: the return of a tradition*Manchester University Press,
Manchester, 288 str.

Raspadom Sovjetskoga Saveza 1991. godine nastalo je petnaest novih država od kojih najveća jest Rusija. Od proglašenja svoje neovisnosti do danas ona je često zaokupljala pozornost svjetske javnosti jer su promjene koje su se događale u njoj bile dramatične i nije bilo posve izvjesno da vode prema stabilnom demokratskom društvu i državi. Razdoblje od 1991. do 2006. godine može se podijeliti na tri dijela: prvo je od stjecanja neovisnosti u prosincu 1991. do donošenja novog Ustava dvije godine kasnije, u prosincu 1993., drugo je od donošenja novog Ustava do 1. siječnja 2000. godine i dolaska Vladimira Putina na čelo države i treće razdoblje je vrijeme Putinove vladavine. Vrhunac unutarnje krize dogodio se u prvom razdoblju kad je izvršena nagla privatizacija ruske privrede koja je uzrokovala osiromašenje širokih slojeva stanovništva, te promjene političkog i ustavnog sistema iz socijalističkog prema demokratskom. Drugo razdoblje bilo je obilježeno Čečenskim ratom, pojavljivanjem nove klase bogataša koji su se naglo i na sumnjive načine obogatili, te ponovnim usponom Komunističke partije. Razdoblje vladavine Vladimira Putina je vrijeme kad Rusija gospodarski jača, kad se zbivaju obračuni s dijelom najbogatijih Rusa te prestaju sukobi predsjednika države i parlamenta. Knjiga Michaela Wallera *Russian politics today: the return of a tradition*, objavljena 2005. godine, prikazuje ustrojstvo Ruske Federacije i njezinih tijela vlasti, probleme ruskog društva i privrede te odnose s inozemstvom. U Rusiji sve više jača sredi-

šnja vlast, a ključni događaj od kojeg je počeo jači pritisak središnje vlasti prema centralizaciji države je bila talačka kriza u Beslanu u rujnu 2004. godine. Waller navodi tu traumu za rusko društvo kao trenutak kad su oživljene sovjetske političke norme u Rusiji te otkad ona zapravo više ne postoji kao federalna država. Knjiga je podijeljena na pet dijelova. Prvi dio opisuje tranziciju Rusije iz sovjetske republike u neovisnu državu, drugi i treći dio opisuju institucije vlasti, federalne jedinice, izborni i stranački sustav, četvrti se odnosi na gospodarstvo, medije i društvo, a posljednji na međunarodne odnose.

Početak ekonomskih i političkih promjena u SSSR-u počeo je u drugoj polovini osamdesetih godina prošlog stoljeća nakon dolaska Mihaila Gorbačova na vlast. U to vrijeme popušta stega u kontroliranju društva i gospodarstva od strane države i Partije s ciljem izlaska iz krize, u koju je SSSR tih godina već duboko upao. Izbori za ruski Kongres narodnih deputata održani su 1990. godine i predsjednikom Prezidija Vrhovnog sovjeta Ruske Sovjetske Federativne Socijalističke Republike postao je Boris Jeljcin. Tijekom 1991. političke promjene u Sovjetskom Savezu uzrokovala su raspad te države. U novostecenoj neovisnosti Rusija je ponajprije trebala privatizirati gospodarstvo što je uzrokovalo osiromašenje širokih slojeva i sukobe predsjednika Jeljcina i ruskog Kongresa. Taj je sukob dosegao vrhunac u listopadu 1993. godine kad je vojska granatirala sjedište pobunjenog parlamenta i tako slomila otpor. Dva mjeseca kasnije proglašen je novi Ustav Ruske Federacije. Njime predsjednik Rusije dobiva široke ovlasti kojima su se obilato koristili predsjednici Jeljcin i Putin.

Waller izdvaja šest glavnih funkcija ruskog predsjednika koje su propisane Ustavom: on je čuvar države, šef izvršne vlasti, ima zakonodavnu ulogu, pokroviteljsku ulogu, predstavlja zemlju te je žarište državne politike. Predsjednik ima brojnu administraciju od približno dvije tisuće članova koja mu pomaže u obav-

ljanju poslova. Na čelu Putinove administracije od 2000. do studenoga 2003. bio je Aleksandar Vološin, koji je smatran drugim najmoćnijim čovjekom u državi. Nakon uhićenja Mihaila Hodorkovskog, primoran je napustiti dužnost jer je i sam bio povezan s "oligarsima". Na dužnosti ga je zamijenio njegov dotadašnji zamjenik Dmitri Medvedev. Predsjedniku Putinu u radu pomaže i dvadesetak pomoćnika i savjetnika te tri deliberativna tijela: Vijeće sigurnosti, Državno vijeće i Vijeće zakonodavaca. Posljednja su dva stvorena sa svrhom stvaranja novih odnosa između predsjednika i ruskih regija. Jaka pozicija predsjednika države uspostavljena za vrijeme Borisa Jeljcina još je više ojačana otkad je Vladimir Putin stupio na dužnost. Michael Waller njegovo djelovanje naziva "stilom neizravne akcije" (43). Odbijajući ući u neku političku stranku, sebe predstavlja kao narodnog predsjednika koji je iznad pojedinačnih interesa, ali istodobno se Ujedinjena Rusija percipira kao prokremaljska stranka.

Vlada Ruske Federacije sastoji se od šesnaest ministarstava, ali njezine funkcije obavlja i više od 50 drugih tijela koja službeno nisu njezin dio. Iako prema Ustavu Vlada ima izvršnu vlast, ona je podređena predsjedniku Rusije. On imenuje premijera i ministre koji su mu odgovorni, a pet ministarstava (obrane, unutarnjih poslova, međunarodnih poslova, pravosuđa te za izvanredna stanja) nalaze se neposredno podređena predsjedniku. Vlada je odgovorna i parlamentu, ali dosadašnja praksa je pokazivala da predsjednik imenuje Vladu po vlastitom izboru. Vlada se sastoji od premijera, zamjenika premijera, ministara, službi, agencija, povjerenstava i administracije. Do 2004. godine postojala su 24 ministarstva i najmanje šest zamjenika premijera, a nakon dolaska Mihaila Fradkova na čelo Vlade, taj se broj smanjio na šesnaest ministarstava i samo jednog zamjenika premijera. Također je smanjen broj zamjenika ministara, povjerenstava i Vladine administracije, ali su neki od ot-

puštenih ministara postali premijerovim pomoćnicima.

Ruska Federacija sastoji se od 88 federalnih jedinica (u Ustavu nazvanih 'subjektima' Federacije): dva grada, dvadeset jedne republike, sedam krajeva, četrdeset osam oblasti, jedne autonomne oblasti i devet autonomnih okruga. Prema Ustavu, republike imaju vlastite ustave i zakone, a ostale federalne jedinice imaju povelje. Sve jedinice imaju zakonodavnu, izvršnu i sudbenu vlast na čelu s predsjednicima republika, odnosno guvernerima ostalih jedinica koji se biraju na izravnim izborima. Za vrijeme Jeljcina subjekti su ojačali u odnosu na federalnu vlast, ali s Putinom se taj odnos promijenio. Novi predsjednik nastoji ojačati središnju vlast te je, prema vojno-teritorijalnoj organizaciji zemlje, ustanovio sedam federalnih distrikata od kojih je svaki obuhvatio po nekoliko subjekata Federacije te se u svakome nalazi po jedan predsjednikov izaslanik. Prijedlozi o smanjenju broja subjekata njihovim međusobnim spajanjem kao svrhu navode smanjenje administracije, sigurnosne razloge te racionalniju podjelu zemlje na federalne jedinice. Odluka o spajanju Permske oblasti i Komi-Permskoga autonomnog okruga u Permski kraj donesena je 2004., a postoji još sedam prijedloga o sličnim spajanjima.

Predsjednik Putin je na neke visoke položaje u državnoj administraciji postavio osobe koje su imale veze s vojskom i sigurnosnim službama. On sam je radio u KGB-u i Federalnoj službi sigurnosti (FSB) te ga Waller uspoređuje s Jurijem Andropovim koji je na čelo države došao iz KGB-a te je čvrstom rukom pokušao provesti reforme. Na području unutarnje sigurnosti najveću ulogu imaju FSB, Ministarstvo unutarnjih poslova (MVD) i Ministarstvo za izvanredna stanja. Putin je proveo reforme kojima su ukinuta neka tijela koja su onda pripojena FSB-u i MVD-u. Reforme u vojsci idu prema smanjenju broja ročnika i povećanju broja profesionalnih vojnika. Poseban problem Ruske vojske jest velik broj sa-

moubojstava među vojnicima zbog zlostavljanja koja trpe u vojsci.

Sudbena vlast u Rusiji sastoji se od Ustavnog suda, arbitražnih sudova na čelu s Visokim arbitražnim sudom i sudova opće jurisdikcije na čelu s Vrhovnim sudom. Unutar potonjih nalaze se i vojni sudovi organizirani u tri stupnja nadležnosti. Devedesetih godina prošlog stoljeća donesena je odluka o uvođenju porote, ali je u samo devet federalnih jedinica ona i uvedena. Od 1993. godine postoji i institucija povjerenika za ljudska prava. Povjerenika bira Duma, ali osim njega postoji i Povjerenstvo za ljudska prava pri predsjednikovoj administraciji.

Parlament Ruske Federacije – Federalni Sabor – dvodomno je tijelo koje se sastoji od Državne dume i Vijeća Federacije. Duma se sastoji od 450 zastupnika izabranih na četiri godine. Polovina zastupnika bira se razmjernim sustavom sa stranačkih lista, a druga polovina u 225 jednomandatnih izbornih jedinica. Vijeće Federacije sastoji se od 176 članova. Svaki subjekt Federacije šalje u Vijeće po jednog predstavnika svoje izvršne i po jednog predstavnika svoje zakonodavne vlasti. Do 2000. godine predstavnici egzekutive bili su predsjednici republika, odnosno guverneri ostalih federalnih jedinica. Od tada izvršna vlast svakog subjekta Federacije bira svog predstavnika u Vijeću, a predsjednici i guverneri postali su članovima predsjednikova savjetodavnog tijela Državnog vijeća. Za zakonodavni proces u Rusiji zanimljivo je da pravo zakonodavne inicijative, osim zakonodavne i izvršne vlasti, ima i sudstvo, točnije Vrhovni sud, Ustavni sud i Visoki arbitražni sud. Izbori za Državnu dumu dosad su održani četiri puta: 1993., 1995., 1999. i 2003. godine. Izbore nadgleda Središnje izorno povjerenstvo čije članove imenuju ruski predsjednik i Duma. Osim Središnjega, povjerenstva postoje i u federalnim jedinicama. Izborni prag za ulazak u Dumu je pet posto, ali izborni zakon iz 2002. određuje prag od sedam posto za izbore koji će se održati 2007. godine. Svaki birač ima dva glasa:

jedan za stranačke liste, s kojih se zastupnici biraju razmjernim sustavom, i drugi za kandidate u svojoj izbornoj jedinici. Svaka politička stranka mora ispuniti određene uvjete da bi se registrirala kao takva. Zakon o političkim strankama iz 2001. godine određuje, među ostalim, da stranka mora imati najmanje deset tisuća članova, mora imati regionalne ogranke u više od polovine od ukupnog broja subjekata Federacije te svaki ogranak mora imati najmanje stotinu članova. Najjača politička stranka danas je Ujedinjena Rusija koja je nastala 2002. ujedinjenjem stranaka Domovina – Cijela Rusija i Jedinstvo. Druga stranka po snazi je Komunistička partija Ruske Federacije.

Reforme u SSSR-u koje je Gorbačov pokrenuo u drugoj polovini osamdesetih godina prošlog stoljeća bile su označene dvama pojmovima: *perestrojka* i *glasnost*. *Perestrojka* je označivala reforme u posrnulj sovjetskoj privredi koja se do raspada SSSR-a više nije ni oporavila. U Rusiji su promjene prema tržišnom gospodarstvu pokrenute 1991. godine i sastojale su se od liberalizacije, stabilizacije i privatizacije. Njihova je oština prouzročila osiromašenje građana i sukob Jeljcina i tadašnjega ruskog parlamenta koji je krvavo razriješen u listopadu 1993. godine. Za vrijeme Putinove vladavine dolazi do gospodarskog oporavka koji se temelji na izvozu metala, plina i nafte koja danas postiže visoke cijene na svjetskom tržištu. Država nastoji steći kontrolu u tvrtkama koje su označene strateškima, poput Gazproma i Ruske javne televizije. Ona nastoji kontrolirati i medije u Rusiji, a ta se kontrola provodi preko posebnog ministarstva zaduženog za medije, potom restriktivnim zakonodavstvom, uskraćivanjem sudske zaštite, korištenjem financijskih i drugih slabosti novinskih izdavača i zlostavljanjem i ometanjem novinara i izdavača. Neki neovisni mediji dospjeli su u vlasništvo države, odnosno neke od državnih tvrtki, poput kompanije Media-Most ruskog oligarha Vladimira Gusinskog, koja je dospjela u vlasništvo Gazproma.

Devedesetih godina Rusija nije mogla imati onu ulogu u međunarodnim odnosima kakvu je nekada mogao imati SSSR. Njezina vanjska politika danas pozornost sve više usmjerava prema Zajednici neovisnih država (ZND). Ta organizacija bivših sovjetskih republika u proteklih četrnaest godina nije uspjela postići znatniji oblik suradnje između svojih dvanaest članica, ali u Rusiji postoje krugovi koji se ne mire s raspadom Sovjetskog Saveza te se nadaju njegovu ponovnom uspostavljanju. U siječnju 2000. godine Putin je odobrio dokument u kojem se ZND navodi kao prioritet u ruskoj vanjskoj politici te naglašava važnost gospodarske suradnje s članicama te asocijacije. Osim ZND-a, veliku ulogu u ruskoj vanjskoj politici imaju i Europska Unija, Sjedinjene Američke Države i NATO. Zatezanje odnosa s tim subjektima, koje se događalo zbog Čečenije, rata na Kosovu ili zbog rata u Iraku, bilo bi samo privremeno i Rusija bi s njima, nakon nekog vremena, ponovno normalizirala odnose. Rusija nije supersila kakva je nekada bio SSSR, ali je priznata kao njegov nasljednik koji posjeduje golemo nuklearno naoružanje i golema prirodna bogatstva. S jačanjem gospodarstva i jačanjem oružanih snaga, njezina će uloga u svijetu, nesumnjivo, ponovno jačati.

Davor Boban